

Bőrbe varrt bűnjel – A tetoválás kultúrtörténeti változásai, különös tekintettel a bűnözés és a tetoválás kapcsolatára

Charles Darwin szerint nincs olyan közösség a Földön, ahol ne használtak volna valamilyen maradandó testdíszítő eljárást. A tetoválás a törzsi közösségekben fontos részét képezte a különböző rituáléknak. Napjainkra azonban szinte teljesen eltűnt a természeti népek hagyományai közül. A „civilizáltabb” közösségekben a tetoválást a bűnös magatartás jeleként értelmezik évezredek óta, ennek ellenére manapság egyre népszerűbb ez a testdíszítés. Egyes felmérések szerint a Föld lakosságának 35% rendelkezik tetoválással (Hesselt van Dinter 2005). Egy olyan eljárásról van tehát szó, amely ismét reneszánszát élheti kultúrájától függetlenül az egész világon. A továbbiakban a tetoválás kultúrtörténeti változásait foglaljuk össze, különös tekintettel a tiltás, a bűnelkövetés és a tetoválás összefüggéseire.

Rítus és a test díszítése

A szociálanropológia a testművészetnek kétféle típusát különbözteti meg: a változtathatót és a maradandót. Az első kategória az öltözék és kiegészítő díszek, a szőrzet, illetve a hajviselet tartoznak, melyek amellet, hogy fontos információkat közölnek viselőjéről, esztétikusabbá is teszik őt (Kovács és Sztrés 1994). A második kategóriába tartoznak azok az eljárások, amelyek a testen állandó, maradandó változásokat idéznek elő és fájdalommal járnak (von Gennep 2007). Ezek közé az úgynevezett testtorzító beavatkozások közé sorolják többek között a fül, az ajkak és az orr átfúrását, a fogak kiverését, kihegyezését, valamint a nemi szervek csonkítását (Morris 1999). Ez utóbbi kategóriába tartozik a tetoválás is (Kovács és Sztrés 1994).

A tetoválás elnevezés James Cook első óceániai útjáról (XVIII. század) írt beszámolója nyomán terjedt el Európában. A Tahiti szigetén látott különös testdíszítést az ottani őslakosok *tatau*-nak (jelentése: ütni, ütögetni) nevezték, amit Cook *tattoo*-ra módosított. Később ez a megnevezés terjedt el világszerte. Cook feljegyzései szerint a tetoválás a következőképpen készült: a bőrt valamilyen éles eszközzel (kövel, csonttal, bambuszkéssel) behasogatták, majd színes pigmentet dörzsöltek a sebbe. A heg ennek következtében gyulladásba jött, lassan gyógyult és duzzadtabban hegesegett, így feltűnőbb és „szebb” nyoma maradt a bőrön (Zolnay 2001). A „polinéz technikaként” elhíresült módszerrel szemben ugyanebben az időben már kifinomultabb eljárásokat alkalmaztak (Japánban), a pontozásos technikát. Finom, apró bemetszéseket, vagy tűvel pontokat szúrtak a bőrbe, s ezekkel együtt juttatták a festékanyagot a bőr felső rétegébe (Caplan 2000, 12).

A tetoválások ősi funkciója

A különböző testdíszítő eljárások a közösség életéhez tartozó (beavatási, vallási) rítusok részét képezték (Hambly 1925). Legrégibb nyomai már az őskorban is fellelhetők voltak. Ezt bizonyítja Ötzi, az Alpokban talált, a hideg által konzervált ősember teste is, amelyen számtalan tetoválást fedeztek fel (Pabst és mtsai 2009). Az őskorból származó művészi alkotások, termékenységszobrok (pl. Willendorfi Vénusz) is erre engednek következtetni (Zolnay 2001).

A különböző, fájdalommal járó, sebesítő rítusokat Arnold von Gennepe francia etnográfus az elválasztó rítusok közé sorolta, melyeket a vágás, lyukasztatás szimbolizált. „A megcsonkított egyén az elválasztó rítus révén kilép az emberek általános kategóriájából, és automatikusan tagjává válik egy meghatározott csoportnak, s mivel a művelet kitörölhetetlen nyomokat hagy, a befogadás végleges” (von Gennepe 2007, 56). A beavatási szertartás központi eleme a közösség „titkos” tudásának átadása volt a jelöltek számára (Pócs 2007; Péley 2002). Ez egyben szimbolizálta mind az egyént, mind a közösség újjászületését, regenerációját, mindezekon felül pedig a világ és a kozmosz megújulását is. A törzsi rítusoknak tehát kiemelt szerepe volt mind az egyént, mind pedig a csoport identitásának formálásában és a folytonosság érzésének megerősítésében (Péley 2002). A beavatás közben átélt fájdalom pedig segítette a transzcendens világgal való kapcsolatot, illetve a kapcsolat megélése.

A tetoválás mint az alvilág művészete

A tetoválás az ókori görögöknél az arisztokrata réteg privilégiumának számított. Feltehetően a nomád népek sűrűsödő támadásai következtében viszont a tetoválást barbár szokásként könyvelték el, és csak rabszolgáikat és bűnözőiket látták el tetovált jellel. Az ókori rómaiak már ezt a szokást vették át (Caplan 2000, 67). A tetoválás tiltása először az Ószövetségben, Mózes III. könyvében (Léviták könyve) jelent meg: „Ne vagdaljátok be testeteket halottért, és ne végezzetek magatokon tetoválást. Én vagyok az Úr!” (3Móz – Lev 19:28, idézi Ziob 2004). A monoteista vallások elutasították, hogy a testre bármilyen jel kerüljön, mert az emberi lényt Isten teremtményének tartották, amelyen semmilyen változtatás nem volt megengedett (Rosta és Rábai 2007, 613). Magyarországi források között elsőként Szent István dekrétumai között találunk arra utalást, hogy a boszorkányokat hogyan kell megbélyegezni: „... ha másod ízben találtatik azon vétekben – a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttetvén mellére, homlokára, és a vállá közé, [és így] menjen haza” (idézi Szeiti és Bicsérdy 1998, 23).

A „civilizált” világtól távol eső törzsi közösségek gazdagon ritualizált világa az izoláltság megszűnése következtében kezdett hanyatlani. A reneszánsz korszak nagy felfedezései kitágították a világot. A misszionáriusok – a keresztény tanításoknak megfelelően – barbárnak és Istennek nem tetsző dolognak tartották a tetoválást, ezért a „meghódított” területeken megtiltották annak gyakorlását (Hesselt van Dinter 2005). Európában a katolikus egyház még ezekben az évszázadokban is stigmaként, büntetésként használta (Wroblewski 2004). Az érett középkor világára jellemzővé vált az emberi test nagyrabecsülése, ismét előtérbe került – mint a Teremtés csodájáé – a korábbi nézetekkel szemben, amelyek a testi létnek nem tulajdonítottak fontos szerepet (Eco 2010). Ennek ellenére a rabszolgaként elhurcolt bennszülöttekre egy „civilizáltabb” országban rátetoválták a rabszolga tulajdonosának nevét, mit sem törődve a test harmóniájával (Hesselt van Dinter 2005).

Az egyház nyomása ellenére a felfedezésekben részt vevő matrózok és tengerészek a tetoválás „népszerűsítőivé”, a kikötők pedig a tetováltatás központjaivá váltak, amelyek hagyománya a mai napig jelen van. Mintáikra jellemző volt, hogy a törzsi motívumokat a keresztény világeával ötvözték. A XIX. századra a tetoválás tűzvészszerűen terjedt el egész Európában. A társadalom alsóbb rétegei mellett

(tengerészek, iparosok, bányászok, prostituáltak stb.) a jobb módú polgárság és a „high society” körében is hódított a „testművészet” (Kovács és Sztrés 1994). Tetováltatta magát többek között gróf Széchenyi István, VII. Eduard walesi herceg, Ferenc Ferdinánd és Erzsébet királyné is, aki egy görögországi nyaralás alkalmával horgonyt (a remény szimbólumát) tetováltatta egyik karjára, a bécsi udvar felháborodása ellenére (Hesselt van Dinter 2005). A különböző társadalmi rétegek motivációja viszont jelentősen különbözött. Míg az arisztokraták többsége a „divathóbort” miatt készítette mintáját, addig az „alsóbb” rétegekben az ipari forradalom hatására megváltozott életkörülmények, a városiasodás egyénre gyakorolt negatív hatásai erősítették fel a tetoválás, az öndefiníálás igényét (Caplan 2000).

A társadalomtudósok a XIX. század végén figyeltek fel arra, hogy a börtönviseltek és az „alvilág” tagjainak csoportja gazdag szimbólumtárral rendelkezik a tetoválásokat illetően. A különböző törzsekhez hasonlóan az egyes bűnöző és bűnelkövető csoportok jól elkülöníthető, sajátos mintavilágot hoztak létre összetartozásuk, egyediségük kifejezésére. A börtönök többségében ugyan szokás volt a rabokra tetoválni sorszámukat, a lakók között használt jelek viszont ettől függetlenek voltak. Mintáik jelentését a csoporton kívül eső személyek nem ismerték, ráadásul a „tolvajvilág” testdíszítéseire jellemző volt a feltűnő helyek választása (csukló, ujjak, arc stb.), ami még jobban növelte a titokzatosságot (Kovács 1989). A kutatások figyelmének fókuszában a tetoválás és a deviáns, kriminális csoportok összekapcsolódtak, ebben nagy szerepe volt a századfordulón Cesare Lombroso és Alexandre Lacassagne munkásságának (Hesselt van Dinter 2005). Lombroso kutatásai során arra kereste a választ, hogy vannak-e az emberi testnek olyan jellegzetességei, amelyek predesztinálják a bűnözői magatartásra. A tetoválást egyértelműen ezek közé sorolta (Caplan 2000). Az egyre negatívabb megítélést az is mélyíthette, hogy nem jelent meg pontos, hiteles írás a tetoválás eredetéről, jelentéséről. Így csupán feltételezések állnak ma is rendelkezésre, hogy a bűnözői csoportok között hogyan és miért alakult ki ez a szokás.

A korábbi divathullámmal ellentétben a XX. század első felére csak azokban a zárt csoportokban maradt meg a tetoválás szokása, ahol komoly jelentéssel, funkcióval rendelkeztek a minták (Kovács 1989). Ezek közül kettő, a már említett alvilág és a katonaság. Mindezek mellett viszont a börtönökben és a század haláltáboráiban is előszeretettel használták. A kényszertetoválás elsősorban nyilvántartási funkciót töltött be, de stigmaként is szolgált, amely egy életre megbélyegezte viselőjét. A testen viselt torzítások az ember személyiségét is megsemmisítették, az állatok billogjához volt hasonló (Erős 2001). A táborokban készült tetoválásokról kiderült, hogy azok a személyek kaptak tetovált sorszámot vagy az etnikai csoportjukat jelző ábrát, akiket munkára alkalmasnak ítélték, tehát ez a jel az életben maradásukat is jelentette (Szentfi és Bicsérdy 1998). A koncentrációs táborok tetoválásairól keveset tudunk, mégis kulcsfontosságúaknak a tetoválás mai megítélése szempontjából.

A tetoválásokról hazai kutatás már a két világháború között is megjelent. Érdekeség, hogy a tetoválásnak, vagy ahogyan itthon nevezték: „szívesnek”, a magyar paraszti kultúrában is komoly hagyománya volt (Kovács 1989). Bibó István 1932-ben kiadott tanulmányában olvashatunk először a hazai kutatók megfigyeléseiről. „A tetoválás meglehetősen elterjedt az alacsonyabb néposztály fiai között, különö-

sen hajósoknál, katonáknál, de legérdekesebb példányait a bűnözők soraiban látjuk, akiknél a tetoválás szinte az egyéniséghez tartozik” (Bibó 1932, 198). A tanulmány kapcsán kutatást végeztek akkor a szegedi Csillagbörtönben. Az elítéltek 12,5%-a rendelkezett tetoválással, de nagy részüket nem a börtönévek alatt készítették, hanem azt megelőzően, a katonaság ideje alatt vagy fiatalabb korban. A kutatás kitért a tetoválások mintáira is, a leggyakoribbak: a kard, puska, sisak, lófej, harctér neve, ideje, történelmi személyek arcképe és több esetben a magyar címer volt. A tetoválások helye szerint a test azon területei domináltak, amelyek könnyen takarhatóak voltak (Bibó 1932). A tanulmány a tetoválások magyarázatára Lombroso elméletét hozza fel, aki a tetoválás gyakorisága és a műveltség foka között feltételezett kapcsolatot. Viszont a szerzők Freud gondolatát is megemlítik, aki szerint „a tetoválásokat olyan emberek gyakorolják, akik a külvilágtól el vannak zárva és ez a körülmény saját testük iránt való fokozottabb érdeklődést vált ki” (Bibó 1932, 200).

A következő hazai forrás, amelyben a témával foglalkoznak, a *Természettudományi Közöny* 1957-ben megjelent egyik cikke. A tanulmány arról számolt be, hogy az orvosok minden tízedik személyen találtak tetoválást (amelyek többsége nem lágertetoválás volt) a munkaalkalmassági vizsgálatok során (Kovács 1989).

A nyolcvanas évek közepén (1984-1986) a Kovács Ákos etnográfus és munkatársai által végzett kutatások megerősítették, hogy Magyarországon a parasztság körében az öntetoválásnak komoly kultusza volt. A tetoválásokról alkotott sztereotípiák és a szegényes szakirodalmi adatok miatt terepkutatásuk során elsősorban a magyarországi börtönöket keresték fel, ahol több ezer tetovált mintát jegyeztek fel. Megfigyeléseik szerint a szegedi fegyház elítélteinek 77%-a rendelkezett tetoválással (Kovács 1987). Ruzsonyi Péter 1986-ban megismételte a felmérést öt különböző börtönben, 600 fős mintájának 66%-nak volt tetoválása (Ruzsonyi 1988).

A börtönvilágon túl Kovács Ákos és munkatársai több éves kutatásuk során azt is bizonyítani tudták, hogy a tetoválás nemcsak a börtönt megjárt emberek szokása volt. Egyik legizgalmasabb megfigyelésük a dél-magyarországi településeken elterjedt öntetoválások voltak, amelyeket többnyire nők végeztek magukon fiatal korukban. Mintáik többnyire a keresztény szimbólumok voltak, és a vallásosságukat fejezte ki, de találtak mintákat, amelyek a szeretett férfi monogramját ábrázolták (Kovács 1989). Mivel a tetoválás tabunak számított, és titkolta, akinek volt, csak feltételezések vannak arról, hogy a lakosság hány százaléka rendelkezhetett vele a 90-es évek előtt.

Deviancia vagy az önkifejezés új módja?

Az 1960-as és 70-es évek fordulópontot jelentettek a tetováltatás terén. A testfestési technikák finomodtak, új színezőanyagok jelentek meg, így igényesebb és tartósabb minták készülhettek. Ezzel párhuzamosan, elsősorban az Egyesült Államokban beindult társadalmi változások hatására, a test, a test felszíne egyre nagyobb szerepet kapott az önkifejezésben, és a lázadás fontos eszközévé is vált (Synnott 1993). Egyes értelmezések szerint a különböző szubkultúrák tagjai ezáltal fejezték ki ellenszenvüket a középosztály „merev” gondolkodása ellen (Wohlrab 2007). A tetoválás a kelet-európai országokban is az ellenállás szimbólumává vált. Míg a kapitalista államokban a társadalmi változásokért demonstráltak így, a kommunista országokban a

diktatúra elleni „csendes lázadás” eszköze volt a tetoválás. Sokak számára eszközzé vált a frusztrációjuk leküzdésében vagy kifejezésében (Kazandjjeva és mtsai 1995). Kazandjjeva és munkatársai kutatásukban három csoportba sorolták a kommunista időkből származó tetoválással rendelkező vizsgálati személyeket. Az első csoportba azokat sorolták, akik autoagressziójukat élték meg a tetoválás által. A következő csoportba az ellenállás szimbólumait tetováltatók kerültek, a harmadik csoportba pedig azok, akik a nyugati élet, társadalom iránti vágyat jelenítették meg bőrükön. A rendszerváltás után készült tetoválások értelmezésének fontos alapját adhatja ez a történelmi szál (Kazandjjeva és mtsai 1995).

Napjainkban a tetoválás egyre szélesebb körben válik elfogadottá. Ehhez, a technikai fejlődésen túl a motivációt jelentő filozófiai háttér megváltozása is hozzájárult (Swami 2011). A 90-es évek elejéig a tetoválás elsősorban a szubkultúrákhoz való tartozást jelölte. A fogyasztói kultúra dinamikus változása következtében viszont a figyelem egyre inkább az egyén, az „én” kihangsúlyozására fókuszál, ennek eszközévé pedig a test, a „külső felület” válik (Csabai és Erős 2000). A tetováltatással foglalkozó kutatások jelentős része – e társadalmi jelenség mellett – keresi a kapcsolatot a tetováltatás és a különböző rizikófaktorok, deviáns viselkedések között. Ezek közé sorolhatók azok, amelyek a táplálkozási zavarokkal (Preti és mtsai 2006) vagy az öngyilkossági kísérletekkel kapcsolatban keresnek összefüggést (Dhossche és mtsai 2000). A kutatások megegyeznek abban, hogy bizonyos rizikótényezők gyakrabban jelennel meg ebben a populációban (pl. dohányzás, alkohol- és drogproblémák, párkapcsolati nehézségek, tartós egyedüllét, depresszióra való hajlam, bűnelkövetés) (Heywood és mtsai 2012). Az ok-okozati viszony kérdése többnyire nyitott maradt, viszont az bizonyos, hogy az elítéltek bőrén egyre nagyobb arányban figyelhető meg ez a testdísz (Swami 2011). Ezt alátámasztja az a 90-es évek közepén, hazai börtönben végzett kutatás is, mely szerint a fogvatartottak 80-90%-a rendelkezett tetoválással (Géczy 1996). A magas arányokat a tetoválószalonnak számának növekedése is okozza, de a börtön falai között is készülnek titokban alkotások a mai napig. A tetováló festékek hiányában gyakran koromból, tintapatronból és akár vizelet keverékéből készített színező anyagot használnak. Az önmaguk által összerakott „tetováló gépek” (összetevői lehetnek: hosszú tű, walkman motor, szigetelőszalag, befőttes gumi) segítségével maguknak készítik el mintájukat, vagy sok esetben közösségük egy gyakorlott tagja lesz az alkotó.

Bár az emberiség létezésével szorosan összefonódott szokásról van szó, mint azt láttuk, a tetoválás szokása ellentmondásokkal terhelt. Ennek ellenére egyre népszerűbbé válik. Ma már nehéz szubkultúrához kötni, elsősorban a divat eszközévé vált, ezen keresztül pedig az önkifejezés módjává, amelyet a médiumokon keresztül a sztárok még népszerűbbé és kíváncsabbá tesznek (Hodován 2012). Fontos továbbá az is, hogy a legtöbb tetováló és tetoválást készíttető művészeti alkotásként kezeli a mintákat. Kovács Ákos szerint ezek a testdíszek újfajta „népművészetek”, a „városi folklórhoz” tartozó jelenségek, amelyek akár fontos történelmi dokumentumként is értelmezhetők, így a tetoválás megítélésében egyre inkább elhalványul a bűnnel való kapcsolata (Kovács 1989).

Szakirodalmi hivatkozások

- Bibó I. (szerk.) (1932). *Népünk és nyelvünk*. Szegedi Alföldkutató Bizottság, Szeged.
- Caplan, J. (2000). *Written on the body: the tattoo in European and American history*. Reaction Books Ltd., London.
- Csabai M., Erős F. (2000). *Testhatárok és énhatárok. Az identitás változó keretei*. József Műhely Kiadó, Budapest.
- Dinter, M. H. van (2005). *The World of Tattoo*. KIT Publishers, Amsterdam.
- Dhossche, D., Snell, K. S., Larder, S. (2000). A case-control study of tattoos in young suicide victims as a possible marker of risk. *Journal of Affective Disorders*, 59:165-168
- Eco, U. (2010). *A szépség története*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Erős F. (2001). *Az identitás labirintusai*. Janus/Osiris Kiadó. Budapest.
- Gennep, A. von (2007). *Átmeneti rítusok*. L'Harmattan kiadó, Pécs.
- Géczy Zs. (1996). Tetováltan. Felmérés a Sátoraljaújhegyi Fegyház és Börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 1996. 4. 50-60. o.
- Hambly, W. D. (1925). *The history of tattooing*. H. F. & G. Witherby, London.
- Heywood, W. et al. (2012). Who gets tattoos? Demographic and behavioral correlates of ever being tattooed in a representative sample of men and women. *Ann Epidemiol*, 22:51-56
- Hodován Zs. (2012). *Bőrre varrt identitás – A tetováltatás okainak feltárása*. Szakdolgozat.
- Kazandjieva, J. et al. (1995). Unprofessional tattoos in Bulgaria – psychological aspects. *Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology*, 4:254-259
- Kovács Á. (1987). Tetoválók és tetováltak. *Forrás*, No. 3, Kecskemét.
- Kovács Á., Sztrés E. (1989). *Tetovált Sztálin. Szovjet elitéltek tetoválásai és politikai karikatúrái*. Népszava Kiadó, Szeged.
- Kovács Á., Sztrés E. (1994). *Az orosz tolvajvilág és művészete*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest.
- Morris, D. (1990). *Testközélen. Az emberi faj útikalauza*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Péley B. (2002). *Rítus és történet*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Pabst és mtsai (2009). The tattoos of the Tyrolean Iceman: a light microscopical, ultrastructural and element analytical study. *Journal of Archeological Science*, 36, 10:2335- 2341.
- Rosta E., Rábai E. (2007). *Hiedelmek, hagyományok, babonák a világ minden részéről*. Korona Kiadó, Budapest.
- Ruzsonyi P. (1988): Tetováció a büntetés-végrehajtásban. *Módszertani Füzetek*, 1. 32-39. o.
- Swami, V. (2011). Marked for life? A prospective study of tattoos on appearance anxiety and dissatisfaction, perceptions of uniqueness, and self-esteem. *Body Image*, 8, 3: 237-244.
- Synnott, A. (1993). *The body social. Symbolism, Self and Society*. Routledge, London.
- Szenti T., Bicsérdy Gy. (1998). Állatjelölések. DATE Mezőgazdasági Főiskolai Kar, Hódmezővásárhely.
- Wohlrab, S., Stahl, J., Kappeler, P. M. (2007). Modifying the body: Motivations for getting tattooed and pierced. *Body Image*, 4, 87-95.
- Wroblewski, C. (2004). *A tetoválás nagykönyve*. TOTEM Kiadó, Budapest.
- Ziob, B. (2004). A test átalakítása – a láthatóvá tett szelf. *Pszichoterápia*, 30, No. 6.
- Zolnay V. (2001). *A művészetek eredete*. Holnap Kiadó, Budapest.